

Székesfehérvár a honfoglalás és Szent István korában.

A HOFUGLALÁS KORA. Székesfehérvár településtörténete a honfoglalás korával kezdődik. Ezt megelőzőleg az őskorból csak szórványos adataink vannak. A római korból az újabb kutatások mellett még ezek is bizonytalanná váltak. A népvándorlás korai időszakából egyáltalán nincsenek a település szempontjából számottevő leleteink. Annál számosabbak a honfoglaláskori emlékek, melyek két csoportra különülnek. Egy korábbi rétegre, melynek kultúrája, antropológiai anyaga a honfoglalást megelőző lebediai állapotokat tükrözteti vissza és még erős ázsiai kapcsolatokat tüntet föl: csuklós csat, szíjvég, szívalakú veretek. A későbbi sírokban gyérülnek az e fajta emlékek és fokozottabb mértékben keverednek össze az itteni őslakóktól vagy nyugatról származó kulturelémekekkel.

A demkőhegyi temető még lebediai viszonyokat tüntet föl. Ide tartozik az itt talált két kard. Az egyik szablyatípus gyengén hajló pengével, görbe állású markolattal, ezüst berakásos bronz keresztvassal, ami tipikus tulajdonsága a lebediai származású kardoknak. A másik demkőhegyi kard egyenes pengéjű és markolatú, hármas tagozatú markolatgombbal, mely hüvelyvégének palmtás díszítése és gombos befejezése alapján a skandináv kardok közé tartozik és a magyarság lebediai tartózkodásával van összefüggésben. Ugyanez áll a Demkőhegy szívalakú övvereteire is.

Más képet tárnak elénk a sárkeresztúri országút mentén és a rádiótelepen feltárt honfoglaláskori temetők. Az előbbinek van ugyan egy kardos sirja gombos markolatú, kétélű, egyenes pengéjű palossal. Gombja azonban tagolatlan, oldalt összenyomott kupalak és így kora a XI. századra tehető. Ennek felel meg a sírok leletekben szegény tartalma is teljes híjával az övvereteknek. A Rádiótelepnek két kardos sirja van. Az egyiknek kardja teknősbékát ábrázoló háromosztatu markolatgombjával, a markolat sodronydiszeivel, a keresztvason kivehető ezüst borításával ép állapotban méltó társa lehetett a kievi és a prágai Szent István-féle kardnak. Markolatgombjának és keresztvasának ezüstlemez és ezüstsodronyos borítása, markolatának kalászmintás sodronyfonata rongált állapotában is mesterműve Kievidéki mesterének. A kardhoz tartozó egyéb leletek: kengyelvasak, zabla, harcicsákány, faveder abroncsmaradványai, egy kis szívalakú, levéldíszes bronzpityke, ezüst sodronyfonatok, aranylemeztördé-

kek valóban fejedelmi sírra engednek következtetni, mely azonban feldúlt állapotban és csak töredékes, hiányos mellékletekkel került a székesfehérvári múzeum birtokába, de így is joggal illeszthető a régebbi, lebediai származású leletek sorába. Viszont a Rádiótelep többi szegényes sírja későbbi eredetű. Ennek legfőbb bizonyossága a 36. sír kardja, melyet talapzat nélküli, tagolatlan gombja a XI. századra utal. Megfelel ennek a bronzveretek hiánya és, miként ezt Bartucz Lajos kimutatta, a nagyon vegyes benyomást keltő antropologiai anyag is, mely azt a látszatot kelti, hogy itt a magyarság az őslakossággal már vegyestemetkezett.

Minden arra enged következtetni, hogy a teknősbékas kard sírja nem egyidős a többiekkel. Ezt erősíti helyzete is. Míg ugyanis a többi sírok soros temetőt alkottak, ez a többitől távol magányosan feküdt és legalább egy évszázaddal korábbi, mint a többiek. Ez a magányosság teljesen megfelel Bartucz Lajos ama megállapításának, hogy a hazát elfoglaló, törzsökös magyarság temetői egész kicsik (néha két-három) sírből állanak, a nők és gyermekek száma bennük aránylag kevés, a koponyákon, csontrészeken sok a sebesülés. Ezzel szemben azok a temetők, melyek a már huzamosabban letelepült és az őslakossággal összekeveredett törzsöktől származnak, ott a halottak száma nagy, közöttük sok a nő és gyermek, az antropologiai anyaguk és mellékletük erősen kevert. Lassan-lassan egészen kivesznek belőlük az őshazával összefüggő emlékek, csak a szertartásban alkalmazkodnak még a kereszténység elterjedése után is az ősi szokásokhoz, amennyiben állatcsontok is találhatóak bennük.

Bartucz Lajos az általa megvizsgált székesfehérvári honfoglaláskori koponyákban négy morfológiai típust különböztet meg. Az I. típus rövid, széles és magas fejű. Kaukazusi-mongoloid típus, amely e két rasszalak igen régi, huzamos keresztveződése által jött létre, és a török ethnikummal kapcsolatos. A már kevertjellegű magyar temetőkben épen a leggazdagabb sírokban található és megvan a székesfehérváriak között is. A II. típus aránylag kicsi, középhosszú, tojásdadalakú koponyás, feltűnően keskeny homlokkal, közepes arccal, kissé púposan kidomborodó nyakszirttel. E típus úgy látszik, a keletbalti és a mediterrán rassz keresztvezési formája. Ez a típus a Székesfehérvár környéki temetőkben gyakori, főként a szegényebb mellékletű sírokban. Úgy látszik, a honfoglaló magyarság köznéppel van benne dolgunk és az ugor ethnikummal kapcsolatos. A III. típus megegyezik azzal, amit az irodalomban előázsiai vagy kaukázusi rassz néven ismerünk. Nagy, rövid, széles, igen magas agykoponya, rövid, kerek nyakszirt, széles, de kissé rézsutos homlok, igen magas, keskeny arc, hosszú, keskeny kiálló orrcsontok (gyakran sasorr), magas keskeny áll, a jellemző vonása. E típus gyakorisága a hon-

foglaláskori sirokban kicsi s újabb, vándorlás alatti keveredésre vall. Székesfehérvárott szintén meg volt. A IV. típust jellemzi az igen nagy, hosszas (mesokran), e mellett széles és magas agykoponya, igen magas, rendkívül széles, durva mongoloid jellegű arc. E típusa honfoglaló magyarságnak számban ugyan nem gyakori, de egyik legérdekesebb és legkevesbbé európai típusa. Az avarokkal való vérségi kapcsolat bizonyossága. Székesfehérvárott nem fordult elő.¹⁾

Az ősmagyarság életmódjáról az arab Ibn Roszteh leírja, hogy a magyaroknak sátraik vannak és oda mennek, hol a legeltetésre több fű kínálkozik. «Télviz idején, aki ezen folyók valamelyikének közelében lakik, a folyóhoz húzódik s a telet partjain tölti el halászva; az ott tartózkodás nekik alkalmasabb.» Gyórfy István erre megjegyzi: nyilván nemcsak a halászat csábította őket ide, hanem a téli legelő is. Tehát kettős településük volt: téli és nyári szállásuk. Nyáron a puszták füves térségein, vagy dombok napos tölgyerdőiben legeltették a jószágot, télen pedig visszavonultak a folyók mellé, ahol — maguk halászzalatt szerezték meg a mindennapi élelmet — az állatok pedig a vizenyős rétek télen is zöldelő fűcsomóit tépdesték. Ennek a kettős településnek tulajdonítható, hogy vannak községeink a Középtisza mentén, mint: Tiszanána, Tiszaszalók, Tiszaszederkény, Tiszavárkony stb. melyek a Mátra-Bükkhegységben egy-két napi járóföldre megismétlődnek, pl. Felsőnána, Egerszalók, Mátra-szederkény, Sajóvárkony stb. Ezek a nevek alkalmasint egy ugyanazon nemzetség vagy birtokos téli és nyári szállásait jelzik. (A magyarság néprajza II. 108—109. l.)

Dr. Glaser Lajos ismertette a honfoglaló magyarság szállás területének legeltetésre alkalmas és alkalmatlan részeit, Fejér megye területén két erre alkalmas vidéket jelöl meg. Az egyik Fejér megye északkeleti része a martonvásár-dunapentelei síksággal és a Vértes alatti dombokkal. Ennek északi részén a Kajászó-völgy Váli vize, a Szent László-völgy patakja és a Tárnok-völgy kettős vízfolyása a honfoglalás korában kitűnő legelőket nyújthattak széles, vizenyős rétteikkel. A másik fejmegyei szállássterület a megyének a Sárvíztől nyugatra fekvő része, a Veszprém megyére is kiterjedő Mezőföld. Itt a Sárrét és a Sárvíz réttei hatalmas kiterjedésű téli legelők lehettek. E terület az Árpád-nemzetségnek volt szálláshelye. A Sárvíztől nyugatra eső részén kell keresnünk a nyáreleji, a környező dombok tölgyeseiben pedig a nyárközepi legelőt. Tél idején Székesfehérvárnak a Sárrétből kiemelkedő szigetein legeltek a honfoglaló fejedelem gulyái és ménesei. Ennek bizonyosságai a székesfehérvári honfoglaláskori temetők, mert a nomád népek halottaikat mindig a téli szállásuk közelében temetik el.

Ugyanezt mondják krónikáink is. Anonymus szerint Árpád-nak vezéri szállása Csepelsziget volt. Vele szemben Kézai Simon azt írja, hogy Árpád Fehérvárnál üti föl sátrait. Karácsonyi az Árpád-család tagjainak nevét megőrző falvak elhelyezkedése alapján a Sárvíz és mellékfolyóinak völgyét tartja a fejedelem családi birtokának. Tehát Kézainak ad igazat, Csepel-szigetet Szent István korabeli szerzeménynek tartja. Hóman Bálint szerint is a fejedelmi nemzetség birtokai a fejérmegyei Sárvizeken terültek el. Az Árpád-család legnevezetesebb birtoka Székesfehérvár volt és e körül, mint központ körül helyezkedtek el a Csák, Baracska, Érd és Tétény nemzetségek ősi birtokai. Alkalmasabb hely a fejedelem számára nem is képzelhető. A Duna mindkét partjára, tehát a solti területeket is magában foglaló, régi Fejér megye a magyarság által megszállt Duna-Tisza medencének épen a szíve. Központi fekvésénél fogva hivatva volt arra, hogy az örökös fejedelemség jogával felruházott és itt megszállt Árpád-törzs a nemzet egységét fenntartani törekvő központi irányítását innen végezze.²⁾

Szent István városa. Arra a kérdésre, volt-e Székesfehérvárott római telep, megfelel a Századokban megjelent (1935 év. 268. l.) dolgozatom, melyből kiderül, hogy a Mommsen, Hampel és Kuzsinszky által Székesfehérvár vidékén keresett római vallási központ nem itt állott, hanem tőle 12 kilométernyire Tác-Fövenypusztán és az ott talált nagyszámú emlékek alapján Herculia volt. A Székesfehérvárnak tulajdonított római nevek (Antiana, Caesarea, Cimbria, Curta, Floriana, Herculia) egyike sem azonosítható vele, római temetőnek, épületnek semmi nyoma, az innen származtatott római kövek pedig vagy nem ide valók, vagy ha itt is vannak, a közelfekvő római telepekről, mint építőanyag kerültek a városba. Ugyanez olvasható ki a krónikákból is. Varjú Elemér írja: Ha figyelembe vesszük, hogy Anonymus szerint Árpád és magyarjai örömmel szálltak be Atilla városába (Aquincumba), úgy fel kellene tennünk, hogy a Székesfehérvár helyén állott várat is készségesen megszállják, ha ott ilyen lett volna. Azonban Anonymus a honfoglalással kapcsolatban Székestehérvárt fel sem említi. Kézainál pedig azt olvassuk, hogy Árpád a Dunán átkelve azon a helyen ütötte föl sátrait, ahová Fejérvár városát Szent István telepítette «Arpad . . . castra fixit in monte Noe prope Albam . . . et ille locus (és nem civitas) est primus, quem Arpad sibi elegit in Pannonia, unde et civitas Alba per sanctum regem Stephanum fundata est ibi prope.» Ha tehát a római Herculia (vagy más helység) Székesfehérvár közelében állott volna is, semmiképp sem tekinthető a Szt. István alapította Fehérvár elődjéül. (Magyar Művészet 1930, 373. l.)³⁾

Székesfehérvár kizárólag Szent István alapítása. Kérdés, mi

indította arra, hogy nem Herculanak akkor még bizonyára meglevő nagyszabású romjait, hanem a mai Székesfehérvár helyét szemelte ki város létesítésére. Herculanak, mint átkelő helynek volt jelentősége. Ott legkeskenyebb a Sárret és ma is láthatók a Sárvízen keresztül vezető római út maradványai. Szent Istvának nem útra, hanem az esetleges belső és külső támadások ellen bevehetetlen védelmi pontra volt szüksége. Erre pedig legalkalmasabbnak kínálkozott az a Sárretra benyúló félsziget, ahol a mai Székesfehérvár belvárosa, az egykori vár fekszik, mely akkoriban a környező mocsarak miatt szinte megközelíthetetlen volt. Ehhez járultak a gazdasági szempontok is. A móri völgyön, továbbá a Velencei-tó, a Balaton mentén huzódó ősi közlekedési utak találkozása, a Bakony—Vértes és Mezőség itteni érintkezése mint vásárhelyek tették alkalmassá e helyet város alakulásra.

A mondottak alapján az is világos, hogy Székesfehérvár középkori nevét Alba, Fejérvár nem a helyén álló római falak fehérségétől kapta. Az sem igaz, amit Salamon Ferenc és Erdélyi László vallanak, mintha a szláv Beogradnak egyszerű lefordítása volna. Vályi András Magyarország leírásának II. kötetében úgy gondolja, hogy szépsége vagy a körülötte elterülő szikes talaj miatt kapta Fehérvár a nevét. Vele szemben Fejér György a Tudományos Gyűjtemény 1840-ik évfolyamában az őshazára utalva, keleti vonatkozást keres benne. Keleten a nagyot, a kiemelkedőt szokták fejérnek mondani. Szent István tehát ezt a szokást követte, mikor a székhelyének kiszemelt várost elnevezte, ezzel is jelezni akarván annak elsőségét. Ugyanez a véleménye Melich Jánosnak, midőn kimutatja, hogy a Fejérvár helynév a magyaroknak az őshazából hozott fogalmuk lehetett, amire dél-orosz, török, besnyő analógiákat említ.

A szentistváni Fejérvár, mint vár nem sokat mutatott. Falai, bástyái nem voltak. Természettől adott védelmi pont volt. Mesterséges erődítményei földsáncokból, cölöpépítményekből, sáncárokban állottak. Városi képet a királyi lak, a préposti és kanonoki házak, az országos előkelőségek, udvarnagyságok lakásai, főleg pedig a bazilika adtak neki, mely uralkodólag emelkedett ki közvetlen környezetéből és vonta magára távolból is a figyelmet. Kőből épült megtestesítője volt Szent István nagy művének: a magyarság bekapcsolásának a kereszténységbe és nyugati kultúrába. Lehet, hogy német, de inkább észak-olaszországi minta után épült, mozaikjai Bizantra utalnak, faragványai Isztria és Lombardia művészetének másolatai. E faragványoknak azonban az idegenszerűség mellett eredeti vonásaik, ősi magyar lélek szülte motívumaik is vannak. Ilyenek a Lebediából származó tarsolylemezek palmettás díszítményei, melyek köre átvéve fényes bizonyosságai Szent István egyik legnagyobb érdemének,

mikor a kereszténység és nyugati kultúra befolyásával nem állta útját annak, hogy művészetünkben az ősi motívumok is érvényesüljenek. Ezek a pogány elemek keresztény talajba ültetve megnevesültek és nemzeti zamattal töltötték meg Szent István-kori művészetünket.

Hogy Fejérvár Szent István korában csakugyan vár volt, azt Hóman Bálint azzal igazolja, hogy már a XIII. században «civitas» néven említik. «Civitas»-nak mondja Fejérvárt a koronázási palást 1031-ből származó felirata, továbbá Kálmán király idején élt Hartvicus legendája is. Ez elnevezés abban az időben csak erősséggel körülvett helyekre vonatkozik és a XIII. században a «castrum»-mal egy értelemben használták. Fejérváron kívül még Esztergomot említik e néven.

A többi községek, melyeknek nem volt vár jellege, «villa» néven szerepelnek. E féle «villa»-k, kisebb települések Fejérvár közvetlen közelében is voltak. Az itt feltárt Árpádok korabeli temetőink tanuskodnak erről. Ilyen temető a Maros-hegyny a Szücs-féle szőlőben és szomszédjain feltárt sírok, ahol Lichtneckert József 1913-ban vagy 400 sírt bontott föl. A temető kora a sírokban talált Kálmán, III. Béla, Imre vagy II. Endre korabeli érmek alapján legalább a XIII. század eleje. Az 1915 és 1917-ben a déli vasút szabadbattyáni vonala mellett fekvő baraktábor területén feltárt sírok korát mellékleteik szintén az Árpád királyok idejére datálják. Ide sorozhatók a Sóstón az evangélikus temető környékén előkerült régi csontvázak is. Zámoly felé a kiskecskeméti sertéslegelőn találtunk Árpád-királyok korabeli érmekkel datált sírokat. A Havranek József utca 4. számú ház udvarán 1929-ben akadtunk a talált edények alapján ugyanide sorolható temetkezési nyomokat. Az Attila u. 23. sz. alatt és a szomszédos telkeken előkerült csontvázakat illetőleg egy Aba Sámuel korából való érem szerepel mint korhatározó. Az 1935-ben feltárult szárazréti temető 150-re tehető sírjainak kora a leletek alapján szintén a XI—XII. századra tehető.

Mindezekből látható, hogy a vár, «civitas» körül fokozatosan benépesültek a mocsarakból kiemelkedő szomszédos szigetek is, legelőbb a királyi udvar, a fejérvári egyház tartozékaival, a várjobbágyokkal, majd más ide húzódó betelepülőkkel. A mai külvárosoknak magva tehát már az Árpádok korában megvolt. Károly János nevüket is megállapítja: civitas exterior, civitas nova. Ezek azonban kezdetben jogilag nem tartoztak a várost magában foglaló civitas-hoz, csak később a tatárjárás után olvadtak vele össze. Igazolja ezt IV. Ince pápa 1250-ki oklevele, mely szerint a latin város mellett képződött káptalani városrészt IV. Béla ekkor csatolta a régi városhoz, kierősztakolva ahhoz a káptalan hozzájárulását is. (Pleidell 278—279)⁴⁾

A város lakossága. Kik alkották a szentistváni Fejérvár lakosságát, arról az akkori társadalom tagozódása alapján tájékozódhatunk. A XI. századi magyar társadalom élén a nemesi osztály állt. Ide tartoztak a honfoglaló családok nagyobb vagyont szerzett ivadékai, a külföldi, jobbára német lovagok és az alacsonyabb sorsból fölemelkedett adományosok utódai. Közülük kerültek ki a királyi közigazgatás tisztviselői, az udvari hivatalnokok és várispánok. A nemesi osztályhoz tartozott a papság is, tehát a fejérvári prépost és káptalan tagjai is azzal a kiváltsággal, hogy jobbágyaik felett sem a király, sem a nádor, sem a várispán nem ítélkezhet, csak a prépost a káptalannal együtt. Továbbá minden vám- és hidpénztől fel voltak mentve és nem vettek részt a nádor és kísérete elszállásolásában.

A szabad magyarok szegényebb része volt a hadviselésre köteles vitézek (milites) rendje: a várkatonák vagy civis-ek és ezek előljárói a miniszterek vagy várjobbágyok. Ez az osztály alkotta a XIII. században kialakulásnak indult magyar köznemes rend gerincét. Szabadok (liberi) név alá tartozott a XI. században a pór vagy paraszt szóval jelzett nép rétege. Bizonyos szabadsággal felruházott szolganép volt ez, kik mint a földes urak úrbéresei uruknak úrbéresszolgáltatásokkal (munka, termés, pénz) tartoztak. A külföldről, különösen Olasz- és Németországból bevándorolt, iparral és kereskedelemmel foglalkozó népelem voltak a szabad vendégek (liberi hospites), a későbbi városi polgárság ősei. A legalsóbb néprétegek a házicselédekként vagy pásztorokként szolgáló rabszolgák és a közülük felszabadított szabadosok (Libertini). Ezeknek egyik csoportja volt az udvarnokok, a királyudvar szolgálatára felszabadított rabszolgák.

A fentiek szerint a XI. századi Fejérvár lakossága tehát a várban lakó udvari tisztviselőkar és a papság alkotta nemességből, iparral és kereskedéssel foglalkozó szabad vendégekből, továbbá a vár körül elhelyezkedő várkatonákból, udvarnokokból, a káptalan szolganépéből állott. A vendégek között jelentősebb számmal lehettek olaszok. Erre mutat az árpádkori Fejérvárnak egyik utca neve, az Olasz-utca, továbbá a M. N. Muzeumban őrzött pecsétlő, melynek közepe a város cimere, három tornyos várkapu, körirata pedig *Sigillum Latinorum Civium Albensium*. A pannonhalmi Apátság 1221 és 1226-ban kelt okleveleiben is szerepelnek latinok, mint fejérvári polgárok. Tamás spalatói érsek szintén említi azokat, mint a fejérvári civitas lakóit. (Pleidell Ambrus: A magyar várostörténet első fejezete. Század, 1934. év. 278. l.) Ebből Pleidell Ambrus imént említett dolgozatában arra következtet, hogy a Szent István alapította Fejérvár, akárcsak Esztergom, Győr, Pécs, Sopron, az itt levő római alapokon épült föl és az említett latinok az ókori római lakosság maradványai volnának. (l. m. 290. l.)

A többi városokra talán megállhat ez a feltevés, de Fejérvárt illetőleg nincs alapja. Igazolja ezt az, amit a városról, mint római telepről fentebb kifejtettünk és az az általános felfogás, hogy ezek az olaszok idegenből beköltözött vendégek, hospes-ek voltak. Székesfehérváron erre külön bizonyítékaink is vannak: a bazilika faragványos kövei. A püspöki kőtár és a székesfehérvári múzeum longobard fonatú kövei, az Aquilejában látható akanthus díszítmények itteni másai, a modenai dóm, a pármai Battisteria levélspirálisos ékességének és Pisa árkádós oszlopfőinek hazai analógiái mind arra utalnak, hogy a székesfehérvári latinok, kik ezeket a köveket faragták, nem Pannonia római lakóinak utódai, hanem lombardiai bevándorolt iparosok voltak és mint betelepülők vétettek föl Fejérvár civis-ei közé.

A város kiváltságai. A fejérvári kiváltságjog (Libertas Albensis), mely úgy szerepel, mint a városi jogok mintaképe és melyet a hagyományok Szent Istvántól adottnak mondanak, okmányilag nem igazolható. A város Árpádkorban kapott és kiadott oklevelei ugyanis teljesen elvesztek. Az erre vonatkozó legrégebb okmány 1237-ből származik. Ez sem eredeti, hanem egy 1346-ki ítélettel hivatkozik reá és közli annak néhány pontját. (Károly J. 33. l.) Ez az 1237-ki okmány az eredeti Szent Istvántól kiadott okmányt elégettnek mondja. Hóman szerint az okmány nem is létezett, miként Esztergom Szent István által kiadott kiváltság okmányáról sincs tudomásunk. A kiváltságok ama teljessége ugyanis, mely a XIII. században szerepel, csak fokozatos kialakulással jutott el odáig.

Bizonyos azonban, hogy Fejérvár első királyaink korában is élvezett némi kiváltságokat, melyek által egyéb községekkel szemben valami előnyben részesült és azokénál önállóbb életet élt. Királyi székhely lévén az udvar és körülötte csoportosuló népek jelenléte következtében nagyobb volt a forgalma, ennek folytán fejlődése is gyorsabb menetben történhetett. E téren csak Esztergom hasonlítható hozzá, mint második székhely, ahol királyaink a XII. században többnyire tartózkodtak, vendégeiket fogadták. Ekként a kezdetben egyházi fejedelmi város mellett külön királyi város is létesült, amely azonban az előbbivel szemben külön várost képviselt. Azért Székesfehérvár is megmaradt fővárosnak, ami azonban nem a király állandó ittlakásában, vendégfogadásában, hanem az itt lefolyt országos eseményekben, koronázásokban és országgyűlésekben jutott kifejezésre.

A legelső kivívott kiváltság volt a várnépnek és a vele hasonló szolgálatra kötelezett, külföldről betelepedett hospeseknek megadott bíróválasztási jog. Hasonló jogot élveztek a vár-aljai községek lakói közül az udvarnokok. A megtelepült kereskedők révén kialakul a vásártartás kiváltsága oly értelemben,

hogy a királyi városban kezdetben mindenki köteles volt vásárpénzt fizetni. A kiváltság megnyerése után a várnép és hospesek megadóztatás nélkül kereskedhettek. Ezt követi a bíraskodási jog kiterjesztése az eddig bizonyos a várispánnak fentartott ügyekben is, majd a szabad hagyományozás joga, ami magával hozta a szabad elköltözés jogának privilegiális uton való biztosítását. A vámok, révek, harmincadok bizonyos megszüntetése a kereskedelem szabadságának megkönnyítését vonta maga után.

Az árpádházi községeknek és Fejérvárnak is igazi várossá való kialakulása tehát akkor fejeződött be, mikor ezek a szokáson alapuló jogok megerősítése mellett privilegiális uton kapják meg a városi lét három sarkalatos pontját: a bíró hatáskörének a város területén előforduló minden ügyre való kiterjesztését, az autonómia elismerését, vagyis a király, illetve helyettese és község közt minden közbeeső hatóságnak kizárását s végre a vámmentességnek teljes vagy részleges élvezését. Ezt követte az egyházi autonómia is, a kegyúri jogok átruházása a városra, mely szerint a városok plébánosukat maguk választhatták. Városaink a XII. század utolsó negyedében jutottak a fejlődés oly fokára, hogy a várossá emelkedéstől már csak a kiváltságlevél kiadása választotta el. A tatárjárásig kevés város jutott ebbe a helyzetbe. Legkorábban bizonyára Fejérvár, mert különben érthetetlen volna a »libertas Albensis«-re való állandó hivatkozás, amit azután IV. Béla újból megerősített. Ez azonban nem igen változtatott hazánkban a város külső képén. Nyugat-Európában a középkorban város és erődítés elválaszthatatlanok egymástól, nálunk az első községekből kialakult városok csak terjedelemben, fejlettségben, rendezettségben különböztek a falvaktól.

Szent István Fejérvárnak nem adott püspökséget. A veszprémi püspökséghez tartozott. Talán nem akarta, hogy a királyi székhely fényességével a püspöki versenyre keljen és ezzel elejét vette annak a viszálykodásnak, ami kifejlődhetett volna a királyi és egyházfejedelmi város között, amint ez Esztergomban történt. A bazilikával kapcsolatban azonban prépostságot és káptalant szervezett, melynek a többiek felett különleges jogi helyzete volt.

A bazilikát, annak prépostját és káptalanját megillető kiváltságokról Hartvicus, Szent István életírója a következőket írja: „Ezt a nagy fényvel fölépített egyházat a király saját magának tartotta fenn és azt akarta, hogy az mindenkitől teljesen független legyen és abban semmiféle püspök joghatósággal ne bírjon. A gyóntatás és olajszentelés napjaiban az a püspök végezte a király jelenlétében a bűnösök fölödozását és az olajszentelést, akit ő erre az alkalomra meghívott, vagy távollétében odaküldött. Ünnepléses szentmisét is a király jelenlétében csak az a püspök mond-

hatott, akinek ezt a király a préposttal és kanonokkal egyetértőleg meghagyta; a király távollétében pedig a prépost és kanonok engedélye nélkül semmiféle püspök ott misét nem mondhatott, főpapi ténykedéseket nem gyakorolhatott.“ Idők folytán ezekhez a kiváltságokhoz mindig több és több járult, melyeket III. Sándor (1159—1181) és III. Kelemen (1187—1191) örökre megerősítve újból megerősítettek és jóváhagytak. E bullák szerint a Hartvicus által felsorolt kiváltságokhoz járultak még: a fejevári egyház prépostját és kanonokjait az egyházi ténykedésektől eltiltani, egyházi tilalom alá vetni senki másnak jogában nem áll, hanem csak a római pápának vagy az ő oldal követének (legati ab eius latere); a prépostot és kanonokokat egyházmegyei zsinatra meghívni nem szabad; a prépost és a kanonokok a krizma és olajszentelést, az oltárok és bazilikák fölszentelését, valamint a papjelölteknek az egyházi rend feladását bármely püspökkel elvégeztethetik, aki a Szentszékkel közösségben él; általános egyházi tilalom idején szabad a prépostnak és kanonokoknak a kiközösítettek és egyházi tilalom alá vetettek kizárásával zárt ajtók mögött, harangjelzés nélkül, csendben egyházi ténykedéseket végezni.

A fejevári prépost és kanonok kiváltságos helyzetét nagyban emelte a koronázásban való részvételük is. Ők segédkeztek az esztergomi érseknek és püspököknek a koronázásnál. A koronaöri tiszt méltóságát is kezdetben a fejevári prépost viselte. Később a kancelláriában és egyéb tisztségekben való elfoglaltsága miatt az örkanonokra szállt ez a megtiszteltetés, akit a prépost választott és nevezett ki. A káptalan gondozta a királyi sírokat, az örkanonokok az országos ereklyéket, melyekhez az egyházi szent ereklyéken kívül Szent István legendáját és a győzelmi hadjáratok diadaljéveit is számították. A káptalanhoz Szent István iskolát csatolt. Szent Gellért, az első csanádi püspök innen kért tanítómestert.

Kétszáz éven át élvezte a fejevári káptalan a szent király jóvoltából nyert kiváltságait. A jogaikban korlátozott fennhatóságok azonban állandóan küzdöttek ellenük, ami szakadatlan vilongásoknak volt felidézője. Majd jött a török uralom, mikor a prépostság jogai lassanként feledésbe mentek és többé nem is sikerült azokat visszaszereni.

Székesfehérvár Szent István-kori nevezetességei között szerepel az a pénzverő is, ahol Szent István érmei készültek. (Károly J. 228—231). Ezt megelőzőleg a magyarság terménypénzzel, rendszerint tinóval vagy külföldi érmeikkel (bizánci solidus) bonyolította le adás-vevését. A megnövekedett kereskedelmi forgalomban ez a kezdetleges módszer nem elégítette ki a szükségletet. Nemcsak ez, de főleg az készítette Istvánt, mikor a királyi

címet felvette, pénzverésre, hogy a XI. századi Európa önálló pénzverés nélkül nem tudott elképzelni keresztény uralkodót.

Szent István pénzei apósának, II. Henrik bajor hercegnek 985 és 995 között vert regensburgi obuluszai vagyis féldenárusai után készültek, melyek hátlapjának felírata „Regina Civitas“, Regensburgnak olaszos latin neve. Szent István pénzeinek előlapján „Stephanus rex“, hátlapján „Regia Civitas“ olvasható. Vajjon Fejérvár vagy Esztergom értendő-e a „Regia Civitas“, királyi város alatt, ez a kérdés eldönthetetlen. A Székesfehérvár észak-keleti határában „Pénzverő“ nevezetű dülője, Bél Mátyás, Katona, Schoenvizner, Rupp Fejérvár mellett foglalnak állást. Tárgyi-lagos elbírálással azonban csak az bizonyos, hogy a „Regia Civitas“ a regensburgi „Regina Civitas“ utánpótlása és Szent István az önálló pénzveréssel népét gazdasági téren is bekapcsolta a nyugati keresztény népek nagy közösségébe.

Marosi Arnold.

1) Székesfehérvár honfoglaláskori leleteinek irodalma. **Nagy Géza**: A magyar pogánykor emlékei Fejérmegyében (Arch. Ért. 1892, 299–315. l.); **Lichtneckert József**: Újabb leletek a székesfehérvári Demkőhegyen (Arch. Ért. 1893, 266–269. l.) U. az A demkőhegyi ősmagyar temető. (A Fejérm. és Szfvár városi Tört. és Reg. Egylet évkönyve 1893, 296–304. l.); **Hampel József**: Alterthümer des früh. Mittelalters in Ungarn II. 580–840, 867–871. l. III. 393–396, 516–519. t. U. az: Újabb tanulmányok a honfoglaláskor emlékeiről, Budapest 1907, 196–206. l. 78–87. t.; **Marosi Arnold**: Fejérm. és Szfvári Múzeumegyesület évi jelentése 1912, 16. l., A székesfehérvári múzeum honfoglalás- és árpádkori régiségei (Arch. Ért. 1914, 60–63. l.), Székesfehérvár honfoglaláskori temetői (U. o. 1922, 25–41. l.), A székesfehérvári rádiótelepi ásítás (U. o. 1923–26, 245–256. l.), Székesfehérvár honfoglalási temetői (Fejérm. Napló 1924, szept. 7, 14, 21, 28, okt. 5, 12. sz.), A székesfehérvári csontvázletek és a magyarság származása (U. o. 1924. márc. 21–22.), A székesfehérvári honfoglaláskori kardok (Szfvári Szemle 1934, 92–94. l.), A székesfehérvári honfoglaláskori koponyák és típusai (U. o. 1935, 88. l.), Adatok Fejér megye honfoglaláskori archeológiájához (U. o. 1936, 43–48. l.); **Dr. Bartucz Lajos**: Adatok a honfoglaló magyarok anthropológiájához (Arch. Ért. 1931), Honfoglaláskori magyar koponyák (M. N. Múzeum Néprajzi Tárának kiadása).

2) A település kérdésénél használt források: **Dr. Hóman Bálint**: A honfoglaló törzsek megtelepedése, A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése (Hóman Bálint Munkái, Magyar Középkor, Bpest 1938, 63. és 129. l.); **Dr. Glaser Lajos**: Kelet-Dunántúl a honfoglalás és vezérek korában. (Fejér vármegye, Bpest 1937, 57 l.)

3) Székesfehérvárral mint római teleppel foglalkoznak **Hampel Mommsen** alapján Budapest régiségei IV. k. 48. oldalán, **Kuzsinszky Bálint** az Ókori Lexikon-ban (1902) I. 896. lapján Herculia címszó alatt, **Károly János** Fejér vármegye története II. k. 1–17. l., **Pleidell Ambrus** «A magyar város-történet első fejezete» c. dolgozatában Századok 1934 évf. 290. l., **Marosi Arnold** «Székesfehérvár művészeti emlékei» címen Magyar Művészet 1930, 393–400. l. Ezeknek adatait helyesbítve új felfogást képviselnek **Marosi Arnold** következő dolgozatai: A tácz-főnypusztai ásítás Szfvári Szemle 1934 évf. 53. l., Volt-e Székesfehérvárott római telep Századok 1935 évf. 266. l., Őskeresztény emlékeink és a tácz-főnypusztai bazilika Katolikus Szemle 1935 évf. 78. l.

4) A szentistváni Székesfehérvárra vonatkozó források: **Károly János** Fejér vármegye története II. k. 17—57. l., **Pleidell Ambrusnak** a Századokban megjelent fenti dolgozata, **Marosi Arnold** a Magyar Művészetben közölt fenti tanulmánya, a székesfehérvári honfoglalás kori temetőkről már említett dolgozatai, továbbá A sóstói középkori temető Szivári Szemle 1934, 47. l., A szárazréti középkori temető. U. o 1936, 48. l., **Dr. Hóman Bálint**: Árpád-kori társadalom (Hóman Bálint Munkái, Magyar középkor, Bpest 1938, 403. l.)

5) Székesfehérvár kiváltságainak forrás munkái: **Károly János**: Fejér vármegye története II. k. Székesfehérvár kiváltságai (32. l.), A kiváltságolt prépostság és társaskáptalan (99. l.) fejezetei, **Dr. Hóman Bálint**: A magyar városok és polgári osztály kezdetei (Hóman Bálint Munkái, Magyar Középkor, Bpest 1938, 455. l.), U. az: A magyar pénzverés Szent István korában (U. o. 237. l.), **Sebestyén József**: A székesfehérvári prépostság és káptalan egyházi kiváltságai. Bpest 1926.

Szent István király tiszteletét őrző egyházi műemlékeink Székesfehérvárott.

SZENT ISTVÁN KIRÁLY halálának jubileumi évfordulója ráirányítja figyelmünket a templomépítő, Isten házait buzgó szívvel berendező és megajándékozó apostolkirály tiszteletére készült műemlékeinkre és azok történetére. Csodálatos, szent István szűkebb hazája, Székesfehérvár és Fejér vármegye mennyire szegény a bőkezű, műpártoló király emlékét fenntartó nagyobb szerű egyházi műalkotásokban. Székesegyházunkon kívül az említett területen összesen hat szentegyház vallja őt patronusának, ezek közül csupán az alcsti kir. hercegi udvari kápolna értékesebb műalkotás, míg Bakonysárkány, Inota, Polgárdi és Velence templomai, a székesfehérvár-maroshegyi kápolna egyszerűbb és újabb építmények, csak az inotai templom gótíves szentélye maradt fenn a középkorból. Néhány kisebb műemlékünk: a székesfehérvári ciszt. templom szent István freskója, a szent király koponyájának régi és új ereklyetartója és pár harangon kívül nincs is több szent István emlékét megőrkítő egyházi műalkotásunk. Szegénységünk okát a hosszan tartó török megszállásban kell keresnünk, mikor középkori egyházi épületeink jórészt elpusztultak. A felsorolt egyházak és műemlékek a magyar barokk újraéledt szent István kultuszának bizonyítékai, illetőleg a nemzet hősi és vallásos tradícióit erőteljesebben hangsúlyozó újabb évtizedek alkotásai. Ám a másodvirágzás sohasem fakaszt oly pompás, illatos virágokat, mint az első virágfakadás: ez magyarázza újabb szent István emlékeink szerényebb megjelenését.

Jelen cikkünkben *Székesfehérvár város szent István műemlékeiről* lesz szó. Legközelebb, ha alkalom adódik, Fejér vármegye